

Je voličské chování racionální?^{1/}

Miroslav Novák

Demokracie předpokládá účast (participaci) lidí. Podle Johna Stuarta Milla, jehož "Úvahy o vládě ústavní" byly nedávno znovu vydány v češtině, "vyžaduje jejich činnou účast".^{2/} To předpokládá aktivní a dostatečně informované občany, se kterými operovala klasická politická teorie. Předpokládá je také tzv. "participační demokracie", jejíž umírněnější verze klade důraz na výkon všeobecného hlasovacího práva, zatímco ideologičtější varianta vyžaduje intenzivní angažovanost všech občanů v politice.^{3/} V 50. a 60. letech na tyto koncepce reagoval anglosaský behaviorismus, který se soustředil zejména na popírání jejich normativní ambice. Snažil se nahradit teoretickou analýzu institucí kvantitativním rozbohem politických postojů, veřejného mínění a politického chování. Normativní koncepce aktivního občana tím utrpěla těžkou ránu.^{4/} Reálný občan, jak se jevil na základě rozsáhlých empirických šetření, která nejprve ve čtyřicátých a padesátých letech probíhala na Kolumbijské universitě pod vedením Paula Lazarsfelda a později na Michiganské universitě pod vedením Anguse Campbella nebo Philipa Converse, se o veřejný život nijak zvlášť nezajímal. Na závěr slavné práce o politické kultuře Spojených států, Velké Británie, Německa, Itálie a Mexika napsali její autoři Gabriel Almond a Sidney Verba: "Podle racionálního a aktivistického modelu vyžaduje dobře fungující demokracie angažované a aktivní občany, kteří jsou o politice informováni a mají vliv. Když dospívají k rozhodnutí, zvláště když mají volit, činí tak na základě opatrného odhadování situace a pečlivého porovnávání různých alternativ. (...) Nedávné studie o volebním chování uvádějí v pochybnost tento aktivistický a racionální model, neboť je čím dál tím víc zřejmé, že občané demokratických států mu jen velmi málokdy odpovídají. Nejsou dobře informováni, nejsou hluboce angažováni, nejsou příliš aktivní a jejich volební rozhodování nemá mnoho společného s procesem racionální kalkulace."^{5/}

Jaké jsou tedy úrovně politické participace? W. R. Schonfield a M.-F. Toinetová se svého času pokusili vytvořit jakousi škálu politické účasti na základě výsledků jedenácti šetření provedených v šedesátých letech:

Škála konvenčních činností politické participace^{6/}

- vystavovat se politickým podnětům
- volit
- účastnit se politické diskuse
- vyjadřovat veřejně politické názory ve snaze přesvědčit jinou osobu
- kontaktovat osobně nebo písemně politika nebo funkcionáře
- finančně podpořit stranu nebo volební kampaň
- účastnit se politického mítinku
- zapojit se do volební kampaně
- být aktivním členem strany nebo politické organizace

Ze všech uvedených případů má kategorie "voliči" z hlediska politické vědy velkou výhodu oproti ostatním: dá se snadno měřit. Složení potenciálních voličů se může analyzovat jednak prostřednictvím **volební geografie** (či **volební ekologie**, spočívající na kolektivních údajích a snažící se zjistit vztahy mezi rozdělováním hlasů a jistými sociálními, politickými, zeměpisnými nebo historickými charakteristikami v rámci územních jednotek), jednak pomocí **volební sociologie** v užším slova smyslu (spočívající na individuálních údajích a zkoumající například prostřednictvím dotazníku volební preference). Volební geografie se rozvinula zejména ve Francii, volební sociologie v užším smyslu zejména ve Spojených státech. Oba přístupy se mohou navzájem doplňovat.

Za zakladatele volební geografie bývá považován francouzský politolog André Siegfried, jehož některé popularizační publikace byly za první republiky přeloženy do češtiny.^{7/} Nejpřekvapivější výsledek volební geografie ve Francii je konstatování velké stálosti rozdělení hlasů od konce 2. světové války, ba už od začátku III. republiky. Pozorujeme-li mapy volebních výsledků od počátku 20. století, jasně rozlišíme regiony převážně levicové od převážně pravicových.

Volební geografie může korigovat nesprávný dojem z některých výzkumů volební sociologie, že určité strany jsou "*catch-all*" (což by se dalo volně přeložit jako strany pro všechny), zatímco ve skutečnosti jsou to strany regionalistické nebo autonomistické, tj. také podchycují voliče z nejrůznějších sociálních tříd, ale jen v jisté geografické oblasti nebo národnostní menšině.

Na druhé straně volební sociologie umožňuje zkoumat vztahy mezi sociálními podmínkami a volebním chováním, které do jisté míry unikají volební ekologii. Cílem je zjistit trvalé korelace a identifikovat, které proměnné jsou pro volební chování skutečně prediktivní. Obecně užívané jsou například demografické proměnné jako je věk nebo pohlaví. Je možné si klást otázku, zda existuje specifické volební chování mladých nebo žen. Další proměnné jsou sociálně-ekonomické; ovlivňuje příslušnost k různým zaměstnáním voliče? Mezi sociálně-kulturními proměnnými je zvláště významné náboženství. Jak hlasují třeba praktikující katolíci?

Ve Francii proběhl zajímavý výzkum sledující vztah mezi věkem a politickým chováním. V roce 1967 takřka všechny věkové kategorie hlasovaly stejně (rozdíly jsou jen okolo 1-2 %), s výjimkou věkové kategorie od 65 let výše, která dávala

o 7 % méně hlasů levici než předchozí kategorie ve věku 60-64 let. Jinak tomu bylo v roce 1978, kdy voliči mladší čtyřiceti let se výrazně lišili od starších věkových kategorií. Ve věkové kategorii 21-29 let byla jednoznačně nejspěšnější levice (68 %) a její voliči převládali i v následující věkové skupině 30-39 let (57 %). Právě tito mladí, generace "května osmašedesát", umožnila Mitterandovo vítězství v prezidentských volbách roku 1981. Ovšem v parlamentních volbách v březnu 1986, v nichž zvítězila pravice, levice ztratila hlasy především v řadách mladé generace. Ta odmítla levici podobně jako mladí v sedmdesátých letech odmítali pravici.

Z výsledků těchto výzkumů byl vyvozen závěr, že mladí nemají vlastní politickou orientaci. Procházejí stejnými štěpeními jako ostatní voliči, jenom je zvýrazňují, protože jejich politická rozhodnutí nejsou ještě pevně zafixována. K tomu dochází až ve věku okolo čtyřiceti let, kdy se definitivně stabilizují.

Jak je to s konzervatismem starších osob? Pokles hlasů pro levici ve věkové třídě nad 65 let lze podle francouzských badatelů vysvětlit tím, že jde o důchodový věk, konec pracovního procesu a návrat k domácímu krbu, což vyvolává konzervatismus. U starších osob se vyskytují faktory, které ztěžují levicové preference, například aktivnější vztah k náboženství, větší poměr "neemancipovaných" žen, rozšířenější dědičné vlastnictví (*patrimoine*). Pokud anulujeme působení těchto tří faktorů (proměnných), jako to provedl B. Denni, pak zjistíme, že osoby nad 65 let nevolí jinak než mladí v kategorii 18-39 let. Podle francouzské specialistky na politickou socializaci a vztah mezi věkem a politikou Annick Percheronové lze říci, že po věku 70 let klesá zájem o politiku, po 75 letech rostou preference pro pravici a po 80 letech stoupá míra volební absence.

Podobně jako s mladými je tomu i s ženami. Neexistuje specificky ženské volební chování. Výzkumy z padesátých let ukázaly, že ženy se méně zajímaly o politiku než muži, měly vyšší volební neúčast a když volily, tak častěji pravici nebo střed než levici. Ještě v roce 1965 při druhém kole prezidentských voleb vděčil generál de Gaulle za své zvolení ženám, z nichž 61 % mu dávalo přednost před Mitterandem, zatímco u mužů to bylo jen 49 %. Tyto rozdíly se však časem vyrovnávaly. V roce 1977 míra volební účasti žen byla už stejná jako u mužů a v roce 1986 došlo ke shodě i v míře podpory levice. Zdá se, že nejvíce tuto orientaci ovlivnil nástup žen do zaměstnání, a to i v takovém případě, že ženy prošly touto zkušeností jen dočasně. Ženy v domácnostech, ty, které nemají vzdělání, které chodí v neděli pravidelně do kostela, a samozřejmě ženy vysokého věku, u nichž se tyto charakteristiky často kumulují, stále hlasují více pro pravici. Vyšší míra pracovního zapojení žen, jejich rostoucí přístup ke vzdělání včetně univerzitního a postupné snižování vlivu náboženství - to vše působí proti jejich dřívějšímu konzervatismu. Dokonce v poslední době - zhruba od konce sedmdesátých let - pozorujeme v USA, ve skandinávských zemích a ve Francii obrácení ženského a mužského volebního chování (gender cap). Ženy, které mají vysoké sociální postavení nebo vysoké vzdělání (nebo oboje), jsou "pokrokovější" než muži stejných kategorií. A tato pokrokovost se v souvislosti se šířením feministických myšlenek postupně zabydluje i u tradičně konzervativních

kategorií žen, jako jsou například ženy malých obchodníků a řemeslníků, nebo později i u žen pracujících v zemědělství. Tyto tendence se pochopitelně projevují hlavně u mladých žen. V roce 1988 voličky ve Francii ve věkové třídě 25-34 let hlasovaly v prvním kole prezidentských voleb o 6 % více pro levicového kandidáta Mitteranda, než muži ve stejném věku. Ve věkové třídě 18-24 let pro něho hlasovaly ženy dokonce o 8 % více než muži.^{8/}

Zdá se tedy, že faktory čili proměnné jako jsou věk nebo pohlaví mohou sice často statisticky souviset s volebním chováním, ale tyto statistické vztahy (korelace) nejsou vztahy kauzálními, příčinnými, jinými slovy, že věk a pohlaví nepatří k pravým příčinám volebního chování. K pochopení rozdílu mezi statistickou závislostí a příčinnou neboli kauzální závislostí se můžeme uchýlit k známým příkladům, jak je podává R. Boudon ve své drobné, ale hutné studii o metodách v sociologii.^{9/}

Před E. Durkheimem převládal nekritický sklon interpretovat korelace^{10/} mezi proměnnými přímo beze všeho jako kauzální vztahy. Bylo například zjištěno, že s rostoucí teplotou vzrůstá míra sebevražd. Italští autoři Lombroso a Ferri vykládali tuto statistickou závislost mezi teplotou a mírou sebevraždosti jako vztah příčiny a účinku: teplota podle nich vyvolává stav podráždění, který zvyšuje náchyllost k sebevraždě. Francouzský sociolog Emile Durkheim naopak pochopil, že statistickou závislost mezi dvěma proměnnými nelze přímo interpretovat jako závislost kauzální. Vezměme uváděný příklad vztahu mezi teplotou a sebevraždostí. Nejteplejší dny jsou také nejdelší. Nenaznačuje to, že sebevražda je častější, když sociální život je intenzivnější? Statistiky opravdu ukazují, že sebevraždost se mění nejen podle ročního období, ale také s rytmem činnosti, tak jak je charakteristický pro jednotlivé dny v týdnu a pro jednotlivé denní hodiny. E. Durkheim také poukázal na to, že sociální rytmus se liší podle jednotlivých sociálních kategorií nebo skupin, a podle toho se odpovídajícím způsobem mění i sebevraždost. Například sebevraždost žen se zvyšuje koncem týdne, zatímco u mužů se obvykle snižuje, protože v Durkheimově době byl konec týdne obdobím největší sociální činnosti žen a nejmenší sociální aktivity mužů. Podobně je tomu i s rozdíly mezi venkovem a městem apod.

E. Durkheim tedy ve svém díle o sebevraždě ukázal, že statistickou závislost mezi dvěma proměnnými lze interpretovat jen tehdy, jestliže ji zapojíme do kauzálního modelu, což nelze provést přímo. Vztah mezi teplotou a sebevraždostí je vysvětlen dvojím vlivem kosmických jevů na teplotu a na rytmus sociálního života. Zároveň z toho vyplývá, že teplota sama nijak nepůsobí na míru sebevražd. K vysvětlení statistické závislosti je třeba zavést další proměnné (kontrolní, nebo testující proměnné), abychom objevili příčinnou souvislost, do jejíhož rámce statistický vztah zapadá.

Podobně postupuje A. Girard, když vysvětluje vztah mezi příjmem rodičů a úspěchem ve škole. Tento vztah je pozitivní, tj. školní úspěch je větší, když příjem rodičů je vyšší. Nedalo by se to vykládat přímo tak, že větší hospodářské zabezpečení umožňuje bohatším rodičům, aby snáze a déle finančně podporovali své děti a na-

bádali je k tomu, aby se věnovaly studiím? Ve skutečnosti bylo zjištěno, že když vezmeme děti pocházející z rodin s obdobnou kulturní úrovní, závislost mezi příjmem rodičů a školním úspěchem dětí se vytratí. Jinými slovy vztah mezi příjmem a úspěchem pochází z toho, že vyšší úrovní vzdělání odpovídá v průměru vyšší příjem. Není to však příjem rodiny, nýbrž její kulturní úroveň, která příznivě ovlivňuje školní úspěch dětí. Statistická závislost mezi příjmem a školním úspěchem se tedy nedá interpretovat přímo, ale jde o důsledek systému vztahů mezi třemi zmíněnými proměnnými.

Durkheimova teze, že společenskovědní analýza spočívá v určení kauzálních struktur vysvětlujících vztahy mezi proměnnými, je aplikována při mnohých výzkumech. Avšak přesné určení získáme jen tehdy, jestliže máme k dispozici měření, jež odpovídají těmto proměnným. To také pomáhá vysvětlit, proč se kvantitativní výzkumy tolik rozšířily.

K jejich rozvoji došlo zejména po 2. světové válce, kdy se začaly používat techniky sběru informací pomocí písemných dotazníků nebo ústních rozhovorů. Oproti údajům statistických úřadů mají celou řadu výhod, jak ilustruje i následující příklad:^{11/} Jako politologové máme k dispozici oficiální výsledky voleb, které nám poskytují informace o rozdělení hlasů v jednotlivých volebních obvodech. Protože se volební výsledky liší, snažíme se je vysvětlit pomocí rozdílů mezi různými volebními obvody, třeba z hlediska sociálního složení. A pokusíme se pak uvést své informace do vztahu k výsledkům voleb.

Konkrétně se zaměříme na otázku souvislosti mezi počtem hlasů pro levicové strany s poměrným počtem voličů - dělníků. Pro každou obec známe pak následující údaje: a/ počet hlasů pro levici, b/ počet nelevicově zaměřených hlasů, c/ počet dělníků, d/ počet nedělníků. Předpokládejme, že všichni hlasovali.

N l	=	7 000 (počet hlasů pro levici)
N non l	=	23 000 (počet hlasů jina)
N d	=	10 000 (počet dělníků)
N non d	=	20 000 (počet nedělníků)

Neznáme však počet dělníků, kteří hlasovali pro levici, počet nedělníků, kteří hlasovali pro levici atd. A z existujících údajů se to nedá odvodit, nanejvýš lze pomocí složitých statistických metod dojít k určitým odhadům.^{12/} Tyto nevýhody odstraní právě kvantitativní šetření.

Můžeme třeba vyslovit hypotézu, podle níž dělníci mají víc sklon volit doleva, pokud jejich naděje na sociální vzestup je malá. Úřední statistické údaje nám samozřejmě neumožňují pozorovat tuto proměnnou "naděje na sociální vzestup". Nao-pak výzkum veřejného mínění nám k tomu bude moci poskytnout informace, pokud zvolíme vhodné otázky. Metodologické výhody kvantitativních výzkumů jsou zřejmé. Umožňují pozorovat všechny proměnné, jež jsou předpokládány v hypotézách a zjišťovat vztahy mezi těmito proměnnými. Nelze souhlasit s názorem, že kvantitativní metody zachycují jen povrchní a bezvýznamné aspekty.

Můžeme také sledovat, jak dochází ke změnám klientely stran, jak část klientely jedné strany přechází k druhé politické straně. Uvedme příklad z výzkumu amerických prezidentských voleb z roku 1940 provedeném na Kolumbijské univerzitě pod vedením Paula Lazarsfelda.^{13/} Šlo o "panelovou" studii, tj. jeden a týž dotazovaný vzorek osob byl podroben šetření několikrát po sobě. Abychom pochopili výhody této techniky panelu, předpokládejme, že při jedné volbě získala demokratická strana 54 % a republikánská 46 %, a že při následujících volbách získali demokraté 52 % a republikáni 48 %. Můžeme tvrdit, že tyto změny postihly jen 2 % voličů? Nemůžeme. Vždyť nevíme, jaká část změn v opačném směru se navzájem anulovala: je například možné, že 20 % těch, kdo dali svůj hlas při prvních volbách demokratické straně, hlasovalo při příštích volbách pro republikány, zatímco 18 % těch, kdo při prvních volbách hlasovali pro republikány, dalo při druhých volbách svůj hlas demokratům.

Tabulka z citovaného výzkumu vedeného Lazarsfeldem ukazuje změny smýšlení pozorované mezi dvěma obdobími ve dvou otázkách. První se týká stranické preference (demokratická strana/republikánská strana), druhá postoje k republikánskému kandidátu na prezidenta (W.Wilkie).

Změny smýšlení mezi dvěma vlnami dotazování

		2. interview				Celkem
		+	+	-	-	
		+	-	+	-	
1.interview	Republikáni pro W. (+ +)	129	3	1	2	135
	Republikáni proti W. (+ -)	11	23	0	1	35
	Demokrati pro W. (- +)	1	0	12	11	24
	Demokrati proti W. (- -)	1	1	2	68	72
Celkem		142	27	15	82	266

Tabulka ukazuje, že ti, kdo při prvním dotazování vyjádřili koherentní postoj (+ + nebo - -), zřídka měnili názor při druhém dotazování (jen 4 ze 72, kteří se poprvé vyslovili pro demokratickou stranu a proti republikánskému kandidátu, se podruhé vyslovili jinak). Naproti tomu respondenti, kteří se při prvním dotazování přihlásili k "protikladným" postojům (+ - nebo - +), často své stanovisko zrevidovali při druhém interview (12 z 35 přívrženců republikánské strany, kteří zaujali negativní postoj k republikánskému kandidátu, své mínění modifikovali). Dále pak při harmonizaci původně protikladných postojů měly větší váhu stranické sympatie než postoj ke kandidátům (z 12 stoupenců republikánů, kteří se při prvním interview vyslovili

proti republikánskému kandidátovi, a kteří se při druhém interview vyslovili jinak, jich poté 11 dalo přednost kandidátu své strany a pouze 1 přešel k demokratické straně).

Vezměme další příklad, tentokrát z velkého empirického výzkumu vedeného střediskem pro empirické výzkumy STEM na Sociologickém ústavu České akademie věd v červnu 1993 s 12 296 (!) respondenty. Díky takto neobyčejně vysokému počtu dotazovaných osob mohlo středisko STEM zkoumat, jakou část potenciálních voličů té které strany tvoří ti, kteří jim dali svůj hlas už v parlamentních volbách v roce 1992. Zvláště zajímavý případ představovali sociální demokraté, kteří podle výzkumů volebních preferencí výrazně zvýšili procento svých potenciálních voličů. Nabízela se otázka, do jaké míry je tento růst na úkor komunistů. Tato hypotéza příliš potvrzena nebyla, zato se na základě údajů zmíněného velkého výzkumu STEM ukázalo, že voličstvo sociálních demokratů zůstává ještě dost těkavé: jenom 34,1 % jejich potenciálních voličů z června 1993 je už volilo rok předtím při volbách, 18 % jich dalo tehdy svůj hlas Klausově ODS (!), zatímco jen 14,7 % z nich volilo rok předtím komunisty.

Podívejme se nyní, jaké byly proměnné volebního chování po roce 1989? Z výzkumů různých institutů, zejména AISA a IVVM, plyne, že byť se politické postoje v Čechách a na Slovensku od roku 1990 rozcházejí, je v obou republikách postoj k ekonomické reformě klíčovým faktorem při genezi volebních preferencí. V českých zemích je problémem číslo jedna realizace radikální ekonomické reformy, na Slovensku řešení sociálních důsledků této ekonomické reformy. Jinými slovy jde o štěpení liberální/sociální. Autoři zprávy z výzkumu AISA z listopadu 1990 to říkají naplno: "Nejde o nacionalismus či separatismus, ale o ekonomiku, přesněji o charakter, rozsah a razanci ekonomické reformy a s ní svázaných negativních sociálních dopadů. Jde o problémy přerozdělování finančních prostředků mezi republikami, o důsledky konverze, které se víc projeví na Slovensku atd."^{14/}

Pokud jde o "konkurenční" institut IVVM, jeho specialista shrnuje klíčové faktory geneze volebních preferencí takto: "Ve Slovenské republice jsou volební preference formovány pod vlivem tří zhruba stejně silných faktorů: a) názorů na ekonomickou reformu, b) názorů na státoprávní uspořádání a vztahu k národnostem žijícím v ČSFR, c) popularitou osobností. V České republice je podstatný pouze vliv názorů na ekonomickou reformu spojený s popularitou jejího "otce" Václava Klause."^{15/}

Mezi voličstvem stran lze rozlišovat jakési jádro oddaných a zbytek vlažných nebo těkavých. K určení oddaného jádra voličů strany navrhli výzkumníci z Michiganské univerzity (proto se hovoří o michiganském modelu nebo o **michiganském paradigmatu**) ve Spojených státech A. Campbell, P. E. Converse, W. L. Miller, D. E. Stokes proměnnou, kterou nazvali "stranickou identifikací". Vyšli ze studia respondentů pravidelných šetření, kteří se cítili velmi blízcí nějaké straně, ba kteří se s ní ztotožnili.^{16/} Tato menšina motivovaných voličů zůstává poměrně stabilní v čase; stranická identifikace se přenáší z generace na generaci a je základem volebního

chování, jež Philip E. Converse nazývá "normal vote", tj. "normálním hlasováním".^{17/} Tuto oddanost či loajalitu straně srovnává Warren Miller s oddaností k náboženství: začínají často se socializujícím vlivem rodiny.^{18/} Nejenže nová generace má sklon přebírat postoje generace předchozí, ale navíc v každé generaci existuje tendence k udržování postojů a vzorců chování.^{19/} V multipartijních systémech se na rozdíl od USA (kde je bipartismus) stranická identita nemusí vztahovat nutně jen na jednu stranu, ale na určitý druh stran, v angličtině a francouzštině se tomu říká "stranická rodina" (jako u nás například ODS a ODA).

Ph. E. Converse vytvořil škálu k měření stranické identity a jejího vývoje v čase v podmínkách USA. Jde od "přesvědčených demokratů", přes "vlažné demokraty" a "nezávislé demokraty" k "nezávislým", "nezávislým republikánům", "vlažným republikánům" až k "přesvědčeným republikánům". Za nezávislé označuje osoby bez skutečné stranické identity. Respondenti měli především odpovědět na tři otázky, týkající se jejich stranické orientace (zda se sami považují za republikány, demokraty, nezávislé atd.), dále její intenzity (silná, ne příliš silná, slabá stranická orientace) a konečně na otázku umožňující rozlišit mezi nezávislými ty, kdo jsou blíží jedné nebo druhé straně ("Považujete se za bližší republikánské nebo demokratické straně?").

Výsledky, které získal Ph. E. Converse, potvrzují značnou stabilitu stranické identity v padesátých a šedesátých letech. Mezi lety 1952 a 1964 přesvědčení demokraté představují 19 % - 26 %, přesvědčení republikáni 10 % - 15 % voličů. Jádro hlasů pro tu či onu stranu tedy přináší ti, kteří se stranicky identifikují.

Vedle toho však působí i krátkodobé síly. Mezi nimi se rozlišují "faktory stimulace" a "stranická přitažlivost". Faktory stimulace působí na nerozhodné, nezávislé nebo na ty, kdo se obvykle voleb neúčastní, kteří mohou reagovat na momentální polarizaci okolo konfliktních oblastí, na ekonomickou krizi, na charisma kandidáta. Stranická přitažlivost má sice rovněž krátkodobý, konjunkturální ráz; týká se však schopnosti strany podchytit zájem vlažných nebo nezávislých voličů z obou stran. Angus Campbell použil teorii normálního hlasování k navržení typologie voleb. Lze ji převzít prakticky do jakýchkoli parlamentních voleb, přestože ji A. Campbell vytvořil pro americké prezidentské volby:

- a) normální neboli udržující, zachovávající volby (*maintaining elections*), při nichž krátkodobé síly působí stejným směrem jako dlouhodobé;
- b) odchylné volby (*deviating elections*), při nichž krátkodobé síly působí proti dlouhodobým, tj. proti stranické identitě, a přemohou je, což je výsledkem prudké, ale efemérní horečky. Volby prezidenta roku 1952 jsou toho příkladem: republikánského kandidáta generála Dwighta Eisenhowera volili i ti, kdo obvykle volí demokraty nebo se voleb neúčastňují;
- c) obnovující volby, tj. volby, při nichž po jedné nebo dvou volbách odchylných dochází k návratu do normální situace;
- d) "*realigning elections*" (přefazující volby), tj. volby, při nichž dojde k více méně trvalým, tj. stabilizovaným přizpůsobením a znovuzařazením stranické loajality a oddanosti, a dojde tedy ke změnám v poměru sil uvnitř stranického systému.

Změny se v tomto případě netýkají hlavně krátkodobých sil, ale především dlouhodobých, tj. postihují stranicky identifikované jádro voličstva. To proběhlo v USA po hospodářské krizi v roce 1929, kdy došlo k obratu ve prospěch demokratické strany.

Michiganský model dlouho ovládal analýzu volebního chování nejen v USA, ale i ve Velké Británii a dalších západních zemích. Měl však také své kritiky, kteří se mohli opřít o určité změny, jež probíhaly zejména od 70. let. K prvním kritikům patřil V. O. Key, který ve své knize *"The Responsible Electorate"* z roku 1966 odmítl pojetí pasivního voliče, jak ho prezentovali michiganští výzkumníci, kteří napsali: "Jako ten, kdo si kupuje auto a nezná nic o vozech, leda to, že dává přednost určité značce, tak volič, který ví jen to, že je demokrat nebo republikán, přímo reaguje na svou stranickou oddanost."^{20/} Key se naopak snažil prokázat aktivního, racionálního a samostatného voliče.

Ještě dál a systematictěji šli ve své kritice autoři práce *"The Changing American Voter"* z roku 1976.^{21/} Vyjádřili přesvědčení, že michiganský model už neodpovídá nové situaci. Upozornili na výrazný pokles stranicky identifikovaných a tím i na podstatný přírůstek "nezávislých". Nezávislí, kteří roku 1964 tvořili 23 % voličů, o deset let později představovali již 40 %. Souběžně s ubýváním stranických identifikací bylo možné vysledovat i pokles intenzity, tj. snížilo se procento silně stranicky identifikovaných. Politické preference se také méně než dříve přenášely v rodině: roku 1972 jen polovina mladých pod třicet let se identifikovala se stejnou stranou jako jejich rodiče, přičemž ti, kdo odmítli rodičovský model, se neidentifikovali s druhou politickou stranou, ale vesměs přešli k "nezávislým". Také hlavní determinanty volebního chování jako je náboženství nebo společenská třída předurčovaly v 70. letech mnohem méně stranickou identitu. Například bílí anglosaští protestantští voliči (nazývaní *Wasp*) hlasovali méně často pro republikány než dříve, atd. A i ti, kdo si udrželi svou stranickou identitu, se jí při svých volebních rozhodováních stále méně řídili. Znamená to, že rostoucí část voličů hlasovala na základě svého postoje ke specifickým problémům každé volby, a to i tehdy, když byla v rozporu s jejich stranickou identifikací (tomu Američané říkají *"issue vote"*).

Tato krize stranických identifikací se vysvětluje v první řadě demografickými faktory, zejména příchodem nové generace voličů. Nejstarší voliči, kteří se poprvé zúčastnili voleb ve čtyřicátých letech, zůstávali věrní své původní straně. Poměr "nezávislých" u nich nepřekročil v roce 1972 čtvrtinu, a zůstal beze změny od roku 1952. Poměr nezávislých zato vzrostl u mladých voličů: u těch, kteří poprvé volili mezi lety 1952 a 1960 dosáhl 39 %, mezi rokem 1964 a 1968 se pohyboval okolo 45 % a u těch, kdo přistoupili k volebním urnám poprvé roku 1972, dosáhl dokonce 50 %. Lze říci, že mladí, kteří nejsou ještě trvale spjati s jednou stranou, jsou vůbec potenciálně pohyblivou klientelou. Demokratická strana těžila svého času z přírůstku nových voličů: mladých, žen a černochů. V roce 1972 se však noví voliči odvracejí jak od republikánů, tak od demokratů.

Je tomu tak do značné míry proto, že se vynořily nové problémy (*issues*). Za prezidentů Trumana a Eisenhowera se voliči zajímali hlavně o ekonomické problémy a o mezinárodní vztahy (komunismus, atomová bomba atd.). Za Kennedyho dominoval problém občanských práv a integrace černochů, za Johnsona byla určující válka ve Vietnamu. S Nixonem vstoupily do popředí nové starosti Američanů: osobní bezpečnost, zločinnost, drogy. Lze obecně říci, že nové problémy, které znepokojovaly Američany, měly bezprostřední dopad na jejich osobní život. Vedle toho, že "*issues*" se jich přímo dotýkala, byly i postoje kandidátů často jednoznačnější: příkladem je už Barry Goldwater, neúspěšný republikánský kandidát na prezidenta v roce 1964, který představoval silně pravicovou tendenci, nebo na druhé straně v roce 1972 George Mac Govern, rovněž neúspěšný prezidentský kandidát, ale tentokrát demokratické strany, představitel výrazně levicové orientace. Americký volič se podle citované studie vymaňoval ze stranických svazků, stával se samostatnějším, méně předvídatelným, avšak současně politizovanějším.

Jedná se o dlouhodobý trend? Někteří se domnívají, že ano. Ale už americké prezidentské volby v roce 1976 zaznamenaly značný pokles volebního hlasování na základě postojů ke specifickým problémům a opětný vzrůst stranické identifikace. To by nás mělo nabádat k opatrnosti, abychom krátkodobé nebo střednědobé tendence nevydávali za dlouhodobé trendy.

V každém případě **utilitaristické paradigma**, které tvoří jakýsi protipól k michiganskému paradigmatu interpretace voleb, těžilo z nových tendencí 70. let, o nichž jsme hovořili. Utilitaristické paradigma, jehož hlavní proud tvoří stoupenec teorie racionální volby (*Rational Choice Theory*) chápe hlasovací akt jen jako účelově racionální jednání (*Zweckrational*) ve smyslu Maxe Webera, tj. jako jednání racionální ve vztahu k cíli. Politické strany se tam chápou jako značkové firmy představující politickou nabídku, jež se setkává na politickém trhu s politickou poptávkou spotřebitelů-voličů. *Homo electoralis* je tak dvojčetem *Homo oeconomicus*. Nejznámější takový model volební analýzy navrhl Anthony Downs ve své knize "*An Economic Theory of Democracy*" z roku 1957.²²¹ Politické strany jsou podle něho politické podniky usilující o maximalizaci hlasů ve svůj prospěch. Voliči dávají svůj hlas tomu, kdo jim poskytne největší zisk nebo prospěch za nejnižší cenu. Tento model spočívá na několika předpokladech. Volič je schopný vybrat si mezi několika alternativami a seřadit je podle svých preferencí. Takové pořadí je "transitivní", tj. pokud dává přednost straně A před stranou B, a straně B před stranou C, nutně dává přednost straně A před stranou C.

Volební rozhodnutí lze pak vyjádřit jednoduchým schématem:

$$E(U_A t+1) - E(U_B t+1),$$

kde t je doba volby, $t+1$ interval mezi dvěma volbami, A vládnoucí strana, B opoziční strana, U_A očekávaná užitečnost vítězství strany A, U_B očekávaná užitečnost vítězství strany B. Pokud je rozdíl mezi U_A a U_B pozitivní, volič se rozhodne pro stranu u moci, pokud je rozdíl negativní, dá svůj hlas opoziční straně, konečně v případě nulového rozdílu, tj. rovnosti mezi U_A a U_B , se volič zdrží hlasování. Na

Downsův model navázala celá řada sofistikovaných modelů, z nichž některé kladou důraz na retrospektivní ráz výběru (hodnocení se provádí na základě minulých výkonů), jiné na ráz prospektivní (tj. volební sliby). Zatímco strana u moci je hodnocena hlavně na základě svých výsledků, strana v opozici na základě svých slibů.

Za zvláštní zmínku stojí studie týmu anglických psychologů *"How Voters Decide"* z roku 1981.^{23/} Volební rozhodnutí chápou jako rozhodnutí o koupi, koupi politické strany. Volič jako spotřebitel reaguje na sortiment zboží, které se mu nabízí (kandidáti, programy). Je také ovlivněn svými nákupními zvyky (minulá volební rozhodnutí), eventuálními preferencemi pro určité značky (stranické identifikace) a nátlakem jistých referenčních skupin (rodina, sousedi, spolupracovníci). Ale každé volby poskytují příležitost k novému kupnímu rozhodnutí, protože nabízené zboží není nikdy totožné.

Autoři vyšli ze šetření o tužbách dospívajících, které bylo provedeno v roce 1951 na vzorku 600 londýnských 13 a 14 letých školáků. Zkoumali pak vývoj jejich politických preferencí, od roku 1959 do roku 1974, tj. v průběhu šesti voleb. Autoři na rozdíl od Michiganského modelu dospěli k závěru, že pravidlem je spíše mobilita než stabilita volby. Ve sledovaném období se 70 % respondentů alespoň jednou zdrželo hlasování nebo změnilo svou stranickou preferenci. Hlavní přesun šel směrem k liberálům či volební neúčasti, a to od obou hlavních stran - labouristů a konzervativců. Přesuny hlasů mezi dvěma hlavními stranami byly výjimečné, nepřesahovaly 5 % od jedné voleb k druhé.

V průběhu zkoumaného období mobilita pravidelně rostla. Zatímco mezi volbami roku 1959 a 1964 čtvrtina dotazovaných přešla od hlasování k volební absenci, mezi volbami roku 1970 a 1974 už to byla třetina. Stojí za zmínku, že tato téžavost necharakterizovala voliče zvláště lhostejné k politice či apatické; jejich zájem o politiku byl srovnatelný s voliči, kteří stabilně dávali svůj hlas jedné straně. Jejich nevěrnost, přelétavost byla tedy výsledkem racionálního rozhodnutí, které ovšem souviselo s tím, že byli méně spjatí, méně identifikováni se stranou, kterou pak snáze opouštěli.

Podle autorů zmíněných šetření voliči byli celkově informováni o tom, oč jde při volbách, jaká řešení nabízejí kandidáti, a jsou-li schopni je uvést do praxe. Dávali své hlasy těm kandidátům, jejichž návrhy jim vyhovovaly. Aby si tuto hypotézu ověřili, autoři vybrali 21 opatření, která figurovala v programech stran před volbami v říjnu 1974, jako například "znárodnit pozemky určené k výstavbě", "kontrolovat mzdy", "napomáhat návratu imigrantů do země, z níž pocházejí" atd. Dotazovaní měli ohodnotit každé z těchto navrhovaných opatření známkou od 1 (výborné opatření) do 5 (velmi špatné opatření). Kombinace těchto dvou parametrů umožnila vypočítat relativní užitečnost jednotlivých stran pro každého voliče. Podle modelu racionálního voliče by hlasy měla dostat ta strana, která maximalizuje jeho užitečnost. Tím, že sečetli individuální užitečnosti, autoři předpověděli dopředu, jak budou hlasovat jejich respondenti. Předpověď byla úspěšná z 87 % u konzervativních voličů, z 90 % u labouristických, z 57 % u liberálních. Globální prediktivní

hodnota takto utvořeného modelu byla 80 %, zatímco předchozí hlasování mělo prediktivní hodnotu jen 67 %.

Voličské chování je tedy interpretováno jako součást koherentního, poměrně stálého systému postojů, strukturovaného dvěma hlavními ideologickými dimenzemi, jimiž jsou jednak vztah k ekonomickému liberalismu (práva pracujících, role státu atd.), jednak ke stupni autoritarismu (postoj k uprchlíkům, k udržování řádu, k sexualitě). Voliči tak mají jakousi "poznávací mapu", která jim umožňuje orientovat se v politickém prostoru, ať mají jakékoli vzdělání nebo zájem o politiku.

Panelové šetření umožnilo vystopovat genezi těchto postojů. Potvrdilo rozhodující vliv rodičů na počáteční stranické preference a na první volby, zejména pokud oba rodiče měli stejné politické preference. Později tento vliv rodiny klesá a na významu nabývá prostředí ve škole a v zaměstnání. Poté, co dojde k dotvoření vlastních politických postojů, určujícím se stává socio-profesní prostředí nebo stranická identifikace.

Je tedy voličské chování racionální? Při hledání odpovědi je nutná určitá opatrnost. Za úvahu by však stálo vyjít z velmi širokého pojetí racionality, jak ho hájí zejména francouzský sociolog Raymond Boudon: považovat chování za racionální, pokud o něm můžeme prohlásit, že "daný jedinec měl některé dobré důvody jednat tak, jak jednal, protože..." To by nám mohlo pomoci při interpretaci volebních chování.

Poznámky

- 1/ Tento článek je mírně upravený úryvek z delšího rukopisu věnovaného organizační struktuře politických stran a jejich vztahu k veřejnému mínění.
- 2/ J. St. Mill, *Úvahy o vládě ústavní*, Svoboda, Praha 1992, str. 9.
- 3/ Giovanni Sartori ve své významné knize vydané nedávno ve slovenském překladu (*Teória demokracie*, Archa, Bratislava 1993) rozsáhle kritizuje participační teorii demokracie, zejména na straně 159-165.
- 4/ Viz N. Mayer, P. Perrineau, *Les comportements politiques*, A. Colin, Paris 1992, str. 6 a násl.
- 5/ G. Almond, S. Verba, *The Civic Culture*, Princeton University Press, 1963, str. 474.
- 6/ Převzato z: W. R. Schonfield, M. F. Toinet, "*Les Abstentionnistes ont-ils toujours tort?*", *Revue française de science politique*, 1975/4, str. 667. Kromě "konvenčních" forem politické participace, které se točí především okolo voleb, existují také "protestní" formy politické participace: například podepsat petici, zúčastnit se stávky nebo demonstrace, držet hladovku, okupovat podnikové nebo administrativní lokály, sekvestrovat svého zaměstnavatele, blokovat dopravu nebo odmítat platit daně. Některé formy přímé demokracie, například lidová iniciativa ve Švýcarsku, umožňují rozšířit formy konvenční politické účasti.
- 7/ André Siegfried, *Dnešní Francie*, Melantrich, Praha 1932, též: *Dnešní Anglie, její hospodářský a politický vývoj*, Orbis, Praha 1926. Základní práci A. Siegfrieda je *Tableau politique de la France de l'Ouest*, A. Colin, Paris 1913.
- 8/ Viz N. Mayer, P. Perrineau, *op. cit.*, str. 81-82.
- 9/ Viz R. Boudon, *Les méthodes en sociologie*, Presses universitaires de France, Paris 1969, 7. vyd. 1988. Boudon sám navazuje na práce amerického metodologa Paula Lazarsfelda.

- 10/ Korelace je matematicky vypočítatelná závislost mezi dvěma nebo více proměnnými. Korelace je pozitivní, jestliže proměnné se mění ve stejném smyslu (například s větší výškou se zvyšuje i váha). Negativní je ta korelace, kde proměnné se mění v opačném smyslu (například snižování spotřeby proteinů vede v mezinárodním měřítku k zvyšování porodnosti). Koeficient korelace měří stupeň, těsnost závislosti mezi proměnnými, od maximální přímé, pozitivní závislosti (+1) přes nulovou závislost (0) až po maximální nepřímou závislost (-1). Jak si hned vysvětlíme, korelace neznamená nutně příčinný vztah.
- 11/ Vycházíme zde z práce R. Boudona, *op. cit.*
- 12/ Zde upozorníme na článek Jiřího Slámy z mnichovského Východoevropského institutu "Parlamentní volby 1935, 1946, 1990 - ne pouze historie", in: *Sociologický časopis* č.2/1992, str.184-199, kde autor s pomocí moderního statistického aparátu odhaduje, v jakém poměru daly jednotlivým stranám své hlasy kategorie obyvatelstva jako katolíci, dělníci atd.
- 13/ Viz P. Lazarsfeld, B. Berelson, H. Gaudet, *The People's Choice*, Columbia University Press, New York 1944.
- 14/ AISA, *Československo - listopad 1990. Postoje české a slovenské veřejnosti k politickému, ekonomickému a sociálnímu vývoji*. Zpráva z výzkumu, Praha, str. 21.
- 15/ J. Herzmann: "Volby v kontextu vývoje veřejného mínění 1989-1991", *Sociologický časopis*, duben 1992/2, str. 181.
- 16/ Viz A. Campbell, P. E. Converse, W. L. Miller, D. E. Stokes, *The American Voter*, John Wiley and Sons, New York 1960; P. E. Converse, *The Nature of Belief Systems in Mass Politics*, in: D. E. Apter, *Ideology and Discontent*, The Free Press, New York 1964; A. Campbell, P. E. Converse, W. L. Miller, D. E. Stokes, *Elections and the Political Order*, John Wiley and Sons, New York 1966; P. E. Converse, *The Problem of Party Distance in Models of Voting Change*, in: M. K. Jennings, H. Zeigler (eds.), *The Electoral Process*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1966; P. E. Converse, *Public Opinion and Voting Behavior*, in: F. I. Greenstein, N. Polsby (eds), *Handbook of Political Science*, Addison-Wesley 1975; I. Budge, I. Crewe, D. Farlie (eds.), *Party Identification and Beyond*, John Wiley and Sons, New York 1976; I. Budge, D. Farlie (eds.), *Voting and Party Competition*, John Wiley and Sons, New York 1977; I. Budge, D. Farlie (eds.), *Explaining and Predicting Elections*, Allen and Unwin, London 1983; N. C. Tate, *The Centrality of Party in Voting Choice*, in: P. H. Merkl (ed.), *Western European Party Systems*, The Free Press, New York 1982.
- 17/ Viz P. E. Converse, *The Concept of Normal Vote* in: A. Campbell, P. E. Converse, W. L. Miller, D. E. Stokes, *Elections and the Political Order*, *op. cit.*, str. 7-39.
- 18/ Viz W. J. Miller, *The Cross National Use of Party Identification as a Stimulus to Political Inquiry*, in: I. Budge, I. Crewe, D. Farlie (eds.), *Party Identification and Beyond*, John Wiley and Sons, New York 1976, str. 22.
- 19/ M. K. Jennings, G. Niemi, *Generations and Politics*, Princeton University Press, Princeton 1981, str. 389.
- 20/ A. Campbell, P. E. Converse, W. L. Miller, D. E. Stokes, *The American Voter*, *op. cit.*, str. 136.
- 21/ N. H. Nie, S. Verba, J. R. Petrocik, *The Changing American Voter*. Harvard University Press, 1976.
- 22/ A. Downs, *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Brother, 1957.
- 23/ H. T. Himmelweit, P. Humphreys, M. Jaeger, M. Katz, *How Voters Decide*, Academic Press, 1981.

Résumé

Le comportement électoral est-il rationnel?

Cet article (qui est extrait d'un manuscrit sur les partis politiques, leur structure, leur organisation et leur rôle à l'égard de l'opinion publique) passe en revue plusieurs approches permettant de cerner le comportement électoral et les illustre sur les cas français, américains, britanniques et tchèques. La réaction béhavioriste des années 1950, dans l'ensemble assez salubre, semblait porter un sérieux coup à la vision de la théorie classique de la démocratie, cette dernière présupposant des citoyens actifs, bien informés, engagés et attachés au pluralisme. Le citoyen réel, tel qu'il apparaît à la lumière des grandes recherches empiriques des années 40 et 50, y est à cent lieux éloigné (citons ici par exemple les résultats de l'école de Michigan, analysés dans l'article). Toutefois depuis la fin des années 60 environ, de nombreux enquêtes remettent en cause cette image sceptique du citoyen. Rien d'étonnant donc que les modèles rationnels et utilitaristes du comportement électoral reviennent en force. C'est que l'électeur s'identifie désormais moins à un parti politique et on assiste au contraire à une montée du "issue vote", c'est-à-dire du vote sur les enjeux. Parallèlement, les conditions sociales changées des femmes, notamment leur entrée sur le marché du travail, entraînent une modification sensible de leur comportement électoral.